

**BİR MEZHEPLER TARİHİ KAYNAĞI OLARAK
FIRAKU'L-MÜFTERİKA***

Firaqu'l-Muftariqa as a Source of Islamic Sects

Duran ESKİ**

Öz

İslam mezheplerini konu edinen müellifler, ya müstakil bir kitapta ya da başka bir kitabın içerisinde bir bölüm halinde mezhepleri ele almaktadırlar. Osman el-Kirmâni el-İraki'de, *Kenzü'l-Hafî* adlı eserinin son bâbında kendi dönemine kadar olan mezhepleri konu edinmektedir. Ancak mezheplerle ilgili olan bu bâbın, zamanla *Firaku'l-Müfterika* adıyla müstakil olarak istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Bu makalede hem *Kenzü'l-Hafî* hakkında bilgi verilmiş hem de bir mezhepler tarihi kaynağı olarak *Firaku'l-Müfterika* metot, şekil, içerik ve üslup açısından incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osman el-Kirmâni el-İraki, *Kenzü'l-Hafî*, *Firaku'l-Müfterika*, İslam Mezhepleri

Abstract

The authors who examines sects dealt with the sects either in a specific book on the subject or in a chapter of other books. In Othman al-Kirmani al-Iraqi as well, handled in the last part of his work *Kanz al-Khafi*, the sects that had come into existence until his time. However, it is understood that this part which is related to the sects had been copied independently as *Firaqu'l-Muftariqa* in the process of time. In this article, some information about *Kanz al-Khafi* was given and *Firaqu'l-Muftariqa* as a source of Islamic sects was examined and evaluated in terms of its method, form, content and style.

Keywords: Othman al-Kirmani al-Iraqi, *Kanz al-Khafi*, *Firaqu'l-Muftariqa*, Islamic sects

GİRİŞ

Müstakil bir İslam mezhepleri tarihi kaynağı olarak bilinen *Firaku'l-Müfterika*, aslında Osman el-Kirmâni el-İraki'nin *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârâti's-Safî* adlı eserinin “fırkaların zikri ve kafirlerin sınıfları”

* Bu makale, Doç. Dr. Adem Arıkan danışmanlığında 2017 yılında hazırladığımız “Ebû Muhammed Osman el-İraki'nin *Firaku'l-Müfterika* Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Bir Değerlendirme” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi, orcid.org/0000-0002-4234-5360 | eskiduran@gmail.com

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
05.02.2018	24.05.2018	30.06.2018

DOI 10.18403/emakalat.390352

hakkındaki 115. bâbını teşkil etmektedir.¹ Bu bâb zamanla müstakil olarak istinsah edilerek *Kenzü'l-Hafî*'den ayrı bir eser gibi algılanmıştır. Yaşar Kutluay, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshaya dayanarak 1961-1962 yıllarında, *Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zenâdika* adıyla bu bâbın neşrini ve tercümesini yapmıştır.² *Kenzü'l-Hafî* ise matbu olmayıp elimizde sadece yazma nüshaları mevcuttur.

Fıraku'l-Müfterika'nın İslam mezhepleri tarihi kaynağı açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi bu çalışmanın temel konusudur. Ancak *Fıraku'l-Müfterika*'nın aslında *Kenzü'l-Hafî*'nin bir bâbı olması hasebiyle ilk olarak *Kenzü'l-Hafî*'nin müellifi, yazıldığı tarih, yazma halinde bulunan nüshaları ve muhtevası hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra *Fıraku'l-Müfterika*'nın üzerinde durulacaktır.

1. KENZÜ'L-HAFÎ FÎ İHTİYARÂTİ'S-SAFÎ

1.1. Eserin Müellifi

Eserin müellifi kaynaklarda Safiyyüddin Ebû Muhammed Osman b. Abdillâh b. Hasan el-Kirmânî şeklinde geçmektedir.³ Çeşitli ahlâkî,

¹ Kadir Gömbeyaz, doktora çalışması sırasında Osman el-Kirmânî el-İrakî'ye ait *Kenzü'l-Hafî fî İhtiyarâti's-Safî* adlı bir eserin olduğunu, *Fıraku'l-Müfterika*'nın da aslında bu eserin son bâbını oluşturduğunu tespit etmiş ve bu eserin Kastamonu ve Riyad el-Melik Abdulaziz kütüphanelerinde iki farklı yazmasını bulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Kadir Gömbeyaz, "İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015), 156-157. Bu nüshaları benimle paylaşan Kadir Gömbeyaz'a müteşekkirim.

² Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, 791'de kayıtlı 54 varaklık bu nüsha, hicrî 9 Şevval Pazartesi günü sene 904'te Ali b. Yasin b. Muhammed et-Trablusî el-Hanefî tarafından istinsah edilmiştir. Bk. Ebû Muhammed Osman b. Abdillâh el-Hasan el-İrakî, *Kitabü'l-Fırak* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, no. 791), 54a. Arapça neşri için bk. Ebû Muhammed Osman b. Abdillâh el-Hasan el-İrakî, *Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zenâdika*, nşr. Yaşar Kutluay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1961). Türkçe tercümesi için bk. Ebû Muhammed Osman b. Abdillâh el-Hasan el-İrakî, *Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zenâdika: Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*, çev. Yaşar Kutluay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962).

³ Ebû'l-Abbâs Mu'ni'd-Din Ahmed Zerkûb-i Şirâzî, *Şirazname*, nşr. İsmail Vaiz Cevâdi (İntişarât-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1350), 165; Mu'inniddin Ebû'l-Kasım el-Cüneyd b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer eş-Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fi Haddi'l-Evzâr an Züvvâri'l-Mezâr*, nşr. Muhammed Kazvini ve Abbas İkbâl

tasavvufî ve itikâdî konuların ele alındığı *Kenzü'l-Hafî'nin* bu kişiye nispetinde herhangi bir şüphe yoktur. Nitekim *Kenzü'l-Hafî'nin* başında da eserin müellifi olarak Ebû Muhammed Osman b. Ubeydillah b. Hasan zikredilmektedir.⁴ Müellif bu eseri, dostlarının ve zühde, inzivaya meyleden ve evliyaların yolunu takip eden ihvanın kendileri için okuduklarında onları rahatlatan, içinde haberleri, âsarları, iyi ve hayırlı şahsiyetlerin sözlerini, salih insanların siyerlerini barındıran ve istenilene kolaylıkla ulaşılabilmesi için bablardan müteşekkil bir kitap yazması önerisinde bulunmaları üzerine telif etmiştir.⁵ Bu gaye ile eserini telif etmeye karar veren Osman el-Kirmâni el-İrakî, eserin ismini de *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârati's-Safî* olarak belirlemiştir.⁶

Fıraku'l-Müfterika'yı neşreden ve Türkçe'ye tercüme eden Kutluay, eserin muhtevâsından hareketle altıncı yüzyıldan sonraki bir dönemde yazıldığını ve müellifin, eserini Arapça yazmasına rağmen bu dilin yapancısı olduğu izlenimini verdiğinden hareketle en azından Arap olmadığını, hatta hocasının ve zikrettiği raviler içinde bazı isimlerin Türk ismi olmasından dolayı Türk olma ihtimalinin olabileceğini belirtmiştir.⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Osman el-Kirmâni el-İrakî ile ilgili bilgilerimiz bugüne kadar son derece kısıtlı olmuştur. Ancak bu çalışmada müellif hakkında yeni bilgilere ulaşma imkanı doğmuştur.

Cüneyd-i Şirazî'nin (891/1399[?]) Şiraz'da medfun zahidlerin ahvalini ele aldığı eseri *Şeddü'l-İzâr'a* göre Osman el-Kirmâni el-İrakî;

(Tahran: İntişarat-ı Novid, 1368/1949), 400; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Müsannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye* (Beirut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1414/1993), 362.

⁴ Ebû Muhammed Osman b. Abdullah el-Hasan el-İrakî, *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârati's-Safî* (Kastamonu Ktp., no. 2890), 1b. Süleymaniye Fatih ve Süleymaniye Hamidiye nüshalarında da aynı şekilde geçmektedir.

⁵ Irakî, *Kenzü'l-Hafî*, 1b.

⁶ Irakî, *Kenzü'l-Hafî*, 2a.

⁷ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, s. 1.

“Âlim, Allah’tan korkan, çok yönlü ve derin bilgi sahibi bir kişidir. Defalarca Hicaz ve Irak’a gitmiştir.⁸ Şeyh Şehâbü’l-Dîn Ömer Sühreverdî’nin arkadaşı (صاحب) ve akranıdır.⁹ Âl-i isnad sahibi bir müelliftir. Hadis, tasavvuf, kelam, edebiyat ve bunların dışında birçok konuda kitap tasnif etmiştir. Bu kitaplardan biri *Kenzü’l-Hafî fî İhtiyarâti’s-Safî*’dir. Ondan Eimmetü’l-Hüdâ ve Şüyûhu’l-Kudâ rivayet edilmiştir. Ceddimiz Şeyh Sadru’d-Dîn el-Muzaffer dedi ki; Ondan daha takvalı ve Allah’tan korkanını görmedim. Onu her gördüğümde sanki ashâb-ı Rasûl’den birini görüyordum. Fakih Sâini’d-Din (صائن الدین) Hüseyin dedi ki; Mahlukâta karşı ondan daha şefkatli ve merhametli ve ondan daha güzel huylu birini görmedim. Allah’a ve Rasûlüne itaat içerisinde yüz dört sene yaşamıştır. Şiraz’daki Sungurî (السنقرى) Camii’nde Allah’ın rızasını gözeterek elli yıl hutbe vermiştir...”¹⁰

Hakkında çok az bilgi sahibi olunan Osman el-Kirmânî el-İrakî’nin, hayatı ve kişiliği hakkındaki bu cümleler oldukça önem arz etmektedir. Buna göre o, birçok konuda bilgi sahibi ve çeşitli konularda kitapları olan, ilim için seyahat eden,¹¹ müttakî, âlim, güzel huylu bir kişiliğe sahiptir. Bu satırların devamında Şeyh Sadru’d-Dîn el-Muzaffer, Osman el-Kirmânî el-İrakî’nin kendisine 641 yılında bir şiir okuduğunu söylemiştir.

⁸ Kaynaklarda geçenden farklı olarak Fıraku’l-Müfterika’da ise müellifin ismi Ebû Muhammed Osman b. Abdillâh b. Hasan el-İrakî el-Hanefî şeklindedir. İrakî, *Fıraku’l-Müfterika*, 3; Türkçesi s. 5. Görüleceği üzere onun ismine “el-İrakî el-Hanefî” nisbesi ilave edilmiştir. Irak’a defalarca gittiğinden ve muhtemelen bir süre kaldığından dolayı el-İrakî nisbesini ve Hanefî olması hasebiyle de el-Hanefî nisbesini almış olduğu düşünülebilir. Bu nedenle Gömbeyaz, Osman el-Kirmânî el-İrakî’nin hem kökeni hem de Irak’ta bulunması ve Süleymaniye nüshasındaki nota itibarla tanındığı şekliyle Osman el-Kirmânî el-İrakî şeklinde anmayı tercih etmektedir. Gömbeyaz, “İtikâdî Fırka Tasnifleri”, 159.

⁹ Hakkında daha geniş bilgi için bk. Hasan Kamil Yılmaz, “Şehâbeddin Sühreverdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38 (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 40-42.

¹⁰ Şirâzî, *Şeddü’l-İzâr*, 400.

¹¹ Mekke’de hadis dinlediğini bizzat kendisi ifade etmektedir. Bk. İrakî, *Kenzü’l-Hafî*, 24a.

Şiraznâme'de geçen bilgilere göre ise Osman el-Kirmânî el-İrakî, Şiraz'ın büyük imamlarından birisidir. Aslen Kirman'lı olup Şiraz'da doğup büyümüştür. Hadis ve tefsir kitapları vardır. Tasavvuf ve tevhid ilimlerinde eşsizdir. Hadis, senet, rivâyet ve emâlî ilimlerinde ayrı bir hususiyete sahiptir. 642/1245 yılında vefat etmiştir. Şiraz'da babasının yanına gömülmüştür.¹²

Buna göre, Osman el-Kirmânî el-İrakî yaşadığı dönemde Şiraz'ın önemli şahsiyetlerinden biridir ve 642/1245 yılında vefat etmiştir. Ancak Şeddü'l-İzâr'ı tahkik eden Muhammed Kazvini ve Abbas İkbâl, Şiraznâme'de Osman el-Kirmânî el-İrakî'nin vefat tarihinin 632 şeklinde kaydedildiğinden bahsetmektedirler.¹³ Bizim kullandığımız neşirde ise onun vefat tarihi 642 olarak geçmektedir.

1.2. Eserin Yazıldığı Tarih

Osman el-Kirmânî el-İrakî, *Kenzü'l-Hafî*'yi yazmaya başladığı ve bitirdiği tarihi belirtmemiştir. Ancak eserin bazı yerlerinde ek bilgiler mevcuttur. Bu ek bilgilerden yola çıkarak eserin ne zaman yazıldığı ve bittiği hakkında bazı tahminler yürütmek mümkündür.

Kenzü'l-Hafî'nin girişinde Osman el-Kirmânî el-İrakî, 'kebirtü ve şeraftü ale's-sittin' ifadesini kullanmaktadır.¹⁴ Yani bu eserini yazmaya başladığı sırada altmış yaşına yaklaşmıştır. Osman el-Kirmânî el-İrakî, 104 yaşında 642/1245 yılında vefat ettiğine göre *Kenzü'l-Hafî*'yi en erken 592-593 yıllarında yazmaya başlamış olmalıdır.

Osman el-Kirmânî el-İrakî, 64. bâbın başında ise Mekke'nin mücaviri olarak bahsettiği hocası hocası Fahreddin Ebû Abdillah es-Siczi'nin 598 veya 599 yılında vefat ettiğini yazmıştır.¹⁵ Eğer bâbları sırasıyla yazmış ise buna göre, 64. bâb ile 115. bâbı en erken 598-599 yıllarından sonra yazmıştır. *Fıraku'l-Müfterika*'yı ise *Kenzü'l-*

¹² Zerküb-i Şirâzi, *Şirazname*, 165.

¹³ Şirâzi, *Şeddü'l-İzâr*, 401, 2. Dipnot.

¹⁴ Irakî, *Kenzü'l-Hafî*, 1b.

¹⁵ Irakî, *Kenzü'l-Hafî*, 116a-116b.

Hafî'nin 114 bâbını yazıp bitirdikten yaklaşık iki yıl sonra eserin bâb-
larının sayısının çift olarak bittiğini farketmiş ve “firkaların zikri ve
kafirlerin sınıfları” hakkında olan bir bâb daha ekleyemeye karar ve-
rerek yazmıştır.¹⁶

Eserin yazım tarihi ile ilgili tahminlerden sonra yazımının ne za-
man bittiği ile ilgili şu tahmini yürütebiliriz. *Fıraku'l-Müfterika'nın* so-
nunda Osman el-Kirmânî el-İrakî İslam firkalarının dışında “kâfirler
ve sınıfları” başlığı altında yirmi sınıfa daha yer vermektedir. Burada
Melâhide ve Bâtıniyye oldukça uzun anlatırken diğer din ve felsefe
ekollerini birkaç cümle ile anlatmıştır. İleride geleceği üzeri Bâtı-
niyye'nin rumuz ve işaretlerinden, davet şekilleri ve hilelerinden de-
taylı bir şekilde bahsetmiştir. Buna göre, küfür ve fesat bakımından
bu firkadan daha habisi yoktur. Alamut ve çevresindeki kalelere sı-
ğınana kadar faaliyetlerini gizli yürütüyorlardı. Şimdi ise işlerini
açıktan yapmaktadırlar. Fitneleri Müslüman bölgelerde arttı. Müslü-
manlarla iç içe girdiler. Zâhir ve bâtın ayrımı yaparak Peygamberin
yerine İmamı geçirmeyi hedeflediler.¹⁷ Buradan anlaşıldığına göre
Osman el-Kirmânî el-İrakî, Bâtıniyye'nin faaliyetlerinin yoğun bir şe-
kilde devam ettiği bir zamanı anlatmaktadır.

Nizâri İsmaliliğinin başına geçen III. Hasan yaklaşık 559/1164'ten
beridir devam eden kıyamet öğretisini 607/1210'da kaldırarak Sünnî
İslama bağlılığını ilan etmiştir. Rudbar, Kûhistan ve Suriye'de de bu
yeni nizam kabul edilmiştir. Halife Nâsır, 608/1211 yılında Celaled-
din Hasan'ın Sünnî İslama bağlılığını onaylayan bir ferman çıkarmış-
tır. Celaleddin Hasan, annesini Halife'nin himayesi altında hacca
göndermiştir. Yine Halife'nin araya girmesiyle Gilan emirlerinin kız-
larını almıştır. Kazvin'in ileri gelen din alimlerini Alamut'a çağırarak
onların kütüphaneyi incelemelerine ve sapkın saydıkları kitapları
yakmalarına izin vermiştir.¹⁸ III. Hasan'ın Sünnî İslama geçmesi ba-
zıları tarafından onun takiyye yaptığı gerekçesiyle şüphe ile karşılan-
mıştır. Ancak Abbasi Halifesi Nâsır'ın onun Sünnî İslama geçtiğini

¹⁶ Irakî, *Kenzü'l-Hafî*, 196b.

¹⁷ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 103-105; Türkçesi 92-94.

¹⁸ Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul:
Alfa Yayınları, 2017), 568-569; Bernard Lewis, *Haşhaşiler: İslam'da Radikal
Bir Tarikat*, çev. Kemal Sarısözen (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 130-135.

onaylaması, ona bazı konularda destek vermesi ve III. Hasan'ın da samimi olduğunu göstermeye çalışan faaliyetleri Bâtıniyye'nin izlenmiş olduğu politikaların bu dönemde eskisi gibi olmadığını göstermektedir.

Buradan hareketle Osman el-Kirmânî el-İraki'nin *Kenzü'l-Hafîyi*, Bâtıniyye'nin kıyamet öğretisinin kaldırıldığı ve Halife tarafından Sünnî İslama bağlılıklarının onaylandığı 607-608 yıllarından önce bitirdiği söylenebilir. Çünkü Osman el-Kirmânî el-İraki'nin anlatımında Bâtıniyye'nin faaliyetlerinin yoğun bir şekilde devam ettiği izlenimi vardır. Kıyamet öğretisinin kaldırılması ve Sünnî İslama geçilmesiyle ise Bâtıniyye'nin bu dönemdeki faaliyetleri eskisi gibi değildir. Her ne kadar Osman el-Kirmânî el-İraki'nin bu değişimden çok sonra haberi olmuş veya haberi olsa da bunların yerine Bâtıniyye'nin geçmişini anlatmayı tercih etmiş ihtimalleri olsa da onun bu değişime yer vermemesi eserini bu tarihlerden önce bitirdiği düşüncesine sevk etmektedir.

1.3. Eserin Yazma Halinde Bulunan Nüshaları

Osman el-Kirmânî el-İraki'nin, *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârâti's-Safî* adlı eseri yukarıda da geçtiği üzere henüz matbu değildir. Sadece "fırkaların zikri ve kafirlerin sınıfları" hakkındaki 115. bâbı *Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zenâdika* adıyla neşredilmiştir. Kütüphanelerde yazma halinde bulunan *Kenzü'l-Hafî*'nin dört nüshası tespit edilmiştir. Bunlar;

Kastamonu Nüshası: Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 2890 numarada kayıtlı 223 varaklık bir nüshadır. İstinsah tarihi hicrî 11 Şevval perşembe günü, sene 766'dır. Bu nüshanın başına 1207/1793 yılında Kastamonu'da bulunan 'el-Münîratü'l-Reisiyye' medresesinin müderrisi es-Seyyid Osman el-Afif tarafından üç sayfadan oluşan bir fihrist eklenmiştir.¹⁹

Riyad Nüshası: Riyad'ta el-Melik Abdulaziz Kütüphanesi'nde bulunan 3570 numarada kayıtlı 454 sayfalık bir nüshadır. Nüsha, Hü-

¹⁹ Bu çalışmada Kastamonu nüshası esas alınarak dipnotlar verilmiştir.

seyin b. Abdirrahman b. Muhammed et-Tîbî tarafından hicrî 774 senesinde istinsah edilmiştir. Nüshanın son sayfasında yer alan nota göre; hicrî 806 senesinde Ahmed b. İsmail b. Ali el-Huncî bu nüshayı tamamı müellifin hattıyla olan nüshayla başından sonuna kadar mukabele etmiş ve hatalarını düzeltmiştir. Ancak bu nüshanın baş taraflarından bir kısmı eksik olup altmış dördüncü bâbtan başlamaktadır.

Süleymaniye Fatih Nüshası: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih bölümü 1137 numarada kayıtlı nüshadır. 292 varak olan bu nüsha, 776 yılında Mes'ud b. Mansur b. Ahmed el-Mütetay-yib tarafından istinsah edilmiştir

Süleymaniye Hamidiye Nüshası: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hamidiye bölümü 382 numarada kayıtlı nüshadır. 339 varaklık bu nüsha ise, 1086 yılında Bekir b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. Hem Süleymaniye Fatih hem de Süleymaniye Hamidiye nüshasında yazmanın girişinde “yedi sahih sahibi” şeklinde bir başlık vardır. Burada kütüb-ü sitte müellifleri olan Buhâri, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâi, Tirmizî, İbn Mâce ve bunların dışında Dârimî'nin tam isimleri ve alâmetleri zikredilmektedir. Daha sonra ise eserin fihristine yer verilmiştir.

1.4. Eserin Muhtevası

Osman el-Kirmânî el-İrakî'nin hadis, tasavvuf, kelim, edebiyat ve bunların dışında birçok konuda kitap tasnif ettiği bilgisine sahip olduğumuz halde bu kitaplar hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Elimizdeki tek eseri *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârâti's-Safî*'dir. *Fıraku'l-Müfterika* ise aslında 115 bâbtan müteşekkil olan *Kenzü'l Hafî*'nin son bâbını oluşturmaktadır.

Osman el-Kirmânî el- İrakî, *Kenzü'l-Hafî*'nin girişinde eserin yazılış amacı, eserini yazarken kullandığı metotlar, eserin ismi gibi bazı konulara değinmiştir. Buna göre eserin yazılış amacı; dostlarının ve zühde, inzivaya meyleden ve evliyaların yolunu takip eden ihvanın kendileri için okuduklarında onları rahatlatan, içinde haberleri, âsarları, iyi ve hayırlı şahsiyetlerin sözlerini, salih insanların siyerlerini barındıran ve istenilene kolaylıkla ulaşılabilmesi için bablardan mü-

teşekkil bir kitap yazması önerisinde bulunmalarıdır.²⁰ Bunun üzerine Osman el-Kirmânî el- İrakî, her kitaptan kendisine güzel ve hoş gelen şeyleri toplamaya başlamıştır. Kitapta bulunan her şeyi, kendisine itibar edilen ve güvenilen kaynaklardan almıştır. Sözün uzamasından kaçınarak her bâbın sadece başında hadislerin senedini zikretmiştir. Her hadisin hangi hadis kitabından alındığını göstermek için hadis kitabına delalet eden alametleri zikretmiştir. Örneğin Sahih-i Buhârî'den aldığı bir hadisi “صح” alameti ile, Sahih-i Müslim'den aldığı bir hadisi “صم” alameti ile gösterecektir. Eserin ismini de *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârati's-Saîf* olarak tespit etmiştir.²¹

Eser iman konusuyla başlayıp, ilk dört halifenin, ehli beytin ve diğer sahabilerin faziletleri, İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin, İmâm-ı Şâfi'nin faziletleri, bazı ibadetlerin, önemli gün ve gecelerin faziletleriyle devam etmektedir. Ayrıca çeşitli ahlaki, tasavvufi ve itikâdî konuların ele alındığı bir eserdir. Osman el-Kirmânî el-İrakî, genellikle her bâbın başında kendisinden başlayıp Buhârî, Tirmizî gibi hadisçilere, onlardan da Hz. Peygamber'e varan rivâyet zincirleri vermiştir. Bazı bâbların başında Osman el-Kirmânî el-İrakî, konuya giriş sadedinde açıklamalarda bulunmuştur. Mesela ilim ve ehlinin faziletlerinin ele alındığı on ikinci bâbta ilk olarak ilmin, Muhdes ve Kadîm olarak ikiye ayrıldığını ve Muhdes olan ilmin de kendi içerisinde Bedihî, Zarrû ve İstidlâlî olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtmiştir.²²

Bu eserde Osman el-Kirmânî el-İrakî, kendi görüşlerinden ziyade hadislere, ahabın ve tabiinin sözlerine, tasavvuf ve ilim erbâbından olan büyük kişilerin görüşlerine yer vermiştir. Zaman zaman anlaşıl-mayacağını düşündüğü rivâyetleri açıklama noktasında konuya mü-dahil olmuş ve açıklama yapmıştır.²³ Namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetleri ele aldığı bâblarda 'bu bâbla alakalı meseleler' şeklinde bir

²⁰ İrakî, *Kenzü'l-Hafî*, 1b.

²¹ İrakî, *Kenzü'l-Hafî*, 2a.

²² İrakî, *Kenzü'l-Hafî*, 25a.

²³ Bk. İrakî, *Kenzü'l-Hafî*, 3a.

başlık açmış ve bu konulardaki fikhî hükümleri ortaya koymaya çalışmıştır. Bu fikhî hükümler ortaya koyulurken de çoğunlukla Ebû Hanîfe'nin görüşlerine yer vermiştir.²⁴

Osman el-Kirmânî el-İrakî, rivâyet ettiği her haberi genellikle hangi kitaptan veya şahıstan aldığını belirterek kaynak gösterme hususuna önem vermiştir. Eserin başında kendisinin de ifade ettiği gibi özellikle kütüb-ü sittedeki sahih ve sünenlerden aldığı hadislerin sonuna onların alametlerini koyarak hadisi hangi kitaptan aldığını belirtmiştir. Bunların dışında kalan kitaplardan aldığı haberlerin kaynaklarının gösterilmesi genellikle günümüzde olduğu şekliyle her rivâyetin veya görüşün tek tek nereden alındığının belirtilmesi şeklinde değildir. Rivâyetler sıralanıyor ve en sonunda “burada verdiğimiz rivâyetler şu kitapta geçiyor” şeklinde bir kaynak gösterme söz konusudur.

Eserin Bâb Başlıkları:

1. Fî'l-İmâni ve Fimâ Yenbeği en Ye'tekidü'l-İnsân	2. Fî Beyâni Fedâili'n-Nebî Sal-lallahü Aleyhi ve Sellem
3. Fî Menâkıbi Emîri'l-Müminîn Ebî Bekr Radıyallahü Anhü	4. Fî Menâkıbi Emîri'l-Müminîn Ömer Radıyallahü Anhü
5. Fimâ Câ'e min Menâkıbi Ebî Bekr ve Ömer Radıyallahü Anhümâ	6. Fî Menâkıbi Emîri'l-Müminîn Osman Radıyallahü Anhü
7. Fî Menâkıbi Emîri'l-Müminîn Ali Radıyallahü Anhü	8. Fî Menâkıbi Ehli'l-Beyti Radıyallahü Anhüm
9. Fî Menâkıbi Sâiri's-Sahâbeti Radıyallahü Anhüm	10. Fî Menâkıbi Ebî Hanîfe Rahmetullâhi aleyhi
11. Fî Menâkıbi's-Şâfi Rahmetullâhi aleyhi	12. Fî Fadîleti'l-İlmi ve Ehlihi
13. Fî Fadli Mecâlisi'l-İlmi ve'z-Zikri	14. Fî'l-Ameli bi'l-İlmi
15. Fî Fadli'l-Kur'âni ve Ehlihi	16. Fî Zikri'l-Mesâcidi ve Hurmeti
17. Fî Fadli'l-Vudûi ve'l-Gasli	18. Fî's-Salâti Vemâ Yeteallaku Bihe
19. Fî Kavâidi's-Salavât	20. Fî'z-Zekâti ve's-Sadaka
21. Fî Fadli'l-Savmi	22. Fî Fadîleti'l-Hacci
23. Fî Fadîleti'l-Ğazvi ve'l-Cihâdi	24. Fî's-Şecâati
25. Fî Fadli Şehrillâhi el-Esammü er-Receb	26. Fî Fadli Şa'bân
27. Fî Fadli Ramazân	28. Fî Fadli Eyyâmi'l-Aşri

²⁴ Bk. Irakî, *Kenzü'l-Haft*, 42b, 51a, 56a.

29. Fî Fadîleti Yevmi Âşûra	30. Fî Fadîleti'l-Cum'a
31. Fî Fadli'l-İsneyni ve'l-Hamîs	32. Fî'l-İhlâsi ve Terki'r-Riyâ
33. Fî Ahvâli'l-Abdi inde'l-İhtidâr	34. Fî Hevli'l-Mevti ve Şiddetihi
35. Fî Kerâmetillâhi ale'l-Mü'min inde'l-Mevti ve Ba'dehü	36. Fî Azâbi'l-Kabri
37. Fî Hevli'l-Kiyâmeti ve Efrâhe	38. Fî Sıfati'n-Nâri ve Ehlihe
39. Fî Sıfati'l-Cenneti ve Ehlihe	40. Fimâ Yürcâ min Rahmetillâhi
41. Fî'l-Emri bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker	42. Fî't-Tevbe
43. Fî Fadli Zikrillâhi	44. Fî Fadli't-Tesbîh
45. Fî Fadîleti Lâ İlâhe İllallâh	46. Fî Fadîleti'l-Hamdi ve's-Şükri
47. Fî'd-Deavâti ve't-Tesbîhâti	48. Fî't-Teheccüdi ve Kiyâmi'l-Leyli
49. Fî Fadli's-Salâti ale'n- Nebî Sallallâhü Aleyhi ve Sellem	50. Fî Hakkı'l-Vâlideyni
51. Fî Hakkı'l-Veledi ale'l-Vâlid	52. Fî Hakkı'z-Zevci ale'z-Zevceti
53. Fî Hakkı'l-Mer'eti ale Zevcihe	54. Fî'n-Nafakati ale'l-Iyâli ve Hakkı'l-Memâliki
55. Fî'r-Rahmeti ve's-Şefekati ale Halkillâhi	56. Fî Hakkı'l-Câri
57. Fî Sılati'r-Rahimi	58. Fî'l-İhsâni ile'l-Yetimi
59. Fî'z-Zecri an Şürbi'l-Hamri	60. Fî'z-Zinâ
61. Fî'r-Ribâ	62. Fî's-Sıdki ve'l-Kizbi
63. Fî'd-Dahki ve'l-Mizâhi	64. Fî'l-İğtiyâbi
65. Fî'n-Nemîmeti	66. Fî'l-Hasedi
67. Fî'l-Kibri	68. Fî'l-İhtikâri
69. Fî Kezmi'l-Ğayzi	70. Fî Hıfzi'l-Lisâni
71. Fî'l-Hırsi ve Tûli'l-Emeli	72. Fî'l-Kanâati
73. Fî Fadli'l-Fukarâ	74. Fî Rafzi'd-Dünyâ
75. Fî's-Sabri ale'l-Belâi ve's-Şiddeti	76. Fî's-Sabri ale Mevti'l-Evlâdi ve Ehlihi
77. Fî's-Sabri ale'l-Mesâibi ve'n-Nevâzili	78. Fî Fadli'l-Kesbi
79. Fî'l-Menhî ani'l-Harâmi ve's-Şübühâti	80. Fî'd-Dıyâfeti ve İt'âmi't-Taâmi ve Husni'l-Huluki
81. Fî'l-Müsâdekati ve'l-Müsâfehâti ve'l-İhâi fillâhi	82. Fî't-Tevekkülü Alellâhi
83. Fî'l-Verâ'	84. Fî'l-Hayâ
85. Fî'l-Ameli bi'n-Niyyeti	86. Fî'l-Ameli bi'n-Niyyeti ve'n-Nehyi ani'l-Cidâli
87. Fî'l-Ucbi	88. Fî'r-Ramyi ve'l-Furûsiyyeti
89. Fî Fadli Ümmeti Muhammedin Sallallâhü Aleyhi ve Sellem	90. Fî'l-Adli ve'l-Cevri
91. Fî Tevâdui'l-Mülûk	92. Fî Muhâledati's-Sultâni ve'd-Duhûli fi'l-Gazâi ve'l-İmârati
93. Fî İslâhi Zâti'l-Beyni	94. Fî'l-Merazi ve İyâdeti'l-Meriz
95. Fî'r-Refiki ve'l-Müdâratı	96. Fî'l-Huzni Fî Emri'l-Âhirati
97. Fî't-Tefekkûri ve'l-İtibâri	98. Fî'z-Zevâciri ve'l-Mevâ'izi

99. Fî'l-İctihâdi ve et-Tâatillâhi ve Fî Tâati'l-Vülâti	100. Fî'l-Vasâyâ ve'l-Gazâyâ
101. Fî Adâveti's-Şeytâni ve Mühârabetihî	102. Fî'r-Rızâ ve't-Teslîm
103. Fî't-Teaffüfi amme Fî Eydi'n-Nâsi ve'l-Mezâlîmi	104. Fî'l-Müvâsâti ve'l-Efdâli ale'l-İhvâni
105. Fî İdhâli's-Sürûri ale'l-Mü'mîni ve Gazâ Hâcetihi	106. Fî'l-Halveti ve'l-Uzleti
107. Fî'l-Cû'î ve Gilleti'l-Ekli	108. Fî Zikri'l-Bükâi min Haşyetillâhi
109. Fî'l-Hayâti ve's-Sehâveti ve'l-Müruvveti	110. Fî Alâmâti'l-Ebdâli
111. Fî Zikri'd-Dîni Mâtû Müfâce'eten	112. Fî Alâmâti's-Sâati
113. Fî Zikri'l-Mehdî ve İsâ Aleyhis-selam ve'd-Deccâli ve Zikri Ye'cüc	114. Fî'l-Müteferrikât
115. Fî Zikri'l-Fırakî ve Esnâfi'l-Kerferati	

2. FIRAKU'L-MÜFTERİKA

Fıraku'l-Müfterika'nın aslında Osman el-Kirmânî el-İrakî'nin *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyarâti's-Safî* adlı eserinin son bâbı olduğu yukarıda zikredilmişti. Bu bâbın girişinde Osman el-Kirmânî el-İrakî, *Kenzü'l-Hafî*'yi tamamladıktan yaklaşık iki yıl sonra bir gün eserini incelediğini ve "Allah teki sever" hadisine uyararak, bâb sayısının başlangıçta tek olarak bitmesini istemesine rağmen çift (114) olarak bittiğini ve başlangıçta karar verdiğine uygun olarak tek sayı ile bitmesi için yeni bir bâb eklemeye gayret sarfettiğini ifade etmektedir.²⁵ Böylece konusu fırkaların zikredilmesi ve kafirlerin sınıflandırılması olan bu bâb, *Kenzü'l-Hafî*'nin 115. bâbını meydana getirmiştir. Ancak zamanla müstakil bir risâle olarak istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Müstakil bir risâle olarak ilk defa hangi tarihte ve kim tarafından istinsah edildiği bilinmemektedir. Fakat *Fıraku'l-Müfterika*'nın Süleymaniye nüshasını 904 yılında Ali b. Yasin b. Muhammed et-Trablusî istinsah etmiştir.²⁶ Bu nüshaya göre *Fıraku'l-Müfterika*, *Kenzü'l-Hafî*'den tamamen ayrı bir kitap gibidir. Onun, Osman el-Kirmânî

²⁵ Irakî, *Kenzü'l-Hafî*, 196b.

²⁶ Irakî, *Kitabü'l-Fırak*, 54a.

el-İrakî'nin bu bâbı (115) yazmasının nedeni olarak belirttiği yukarıda geçen ifadelerle yer vermemesi ve 115. bâbın orijinalinde bulunmamasına rağmen doğrudan hamdele ve salvele ile başlaması ve *Kenzü'l-Hafîye* hiçbir şekilde açık bir referansta bulunmaması, bu bâbın müstakil bir fırak kitabı olarak anlaşılmasına neden olduğu söylenebilir.²⁷ *Kenzü'l-Hafî*'nin 115. bâbını oluşturan *Fıraku'l-Müfterika* diğer bâblara göre oldukça uzun bir bâbtır. Örneğin Kastamonu nüshasında varak 197 ile varak 223 arasındaki 26 varaktan meydana gelmektedir. Yukarıda da geçtiği üzere, Yaşar Kutluay, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshaya dayanarak 1961-1962 yıllarında *Fıraku'l-Müfterika*'nın neşrini ve tercümesini yapmıştır.

Bu bilgilerden sonra *Fıraku'l-Müfterika*'nın metot, şekil, içerik ve üslup açısından incelenmesine ve değerlendirilmesine geçebiliriz.

2.1. Kullanılan Fırka Tasnif Metodu

Klasik dönem müelliflerinden olan Şehristânî, fırka tasnif metodu konusunda fırak müelliflerinin benimsediği iki yoldan bahseder. Bunlardan birincisi; önce meseleleri ortaya koyup sonra o mesele altında farklı görüş öne süren fırkaları ve görüşlerini tek tek saymak şeklindedir. İkincisi ise, şahısları ve itikâdî görüş sahiplerini esas alarak önce fırkaları daha sonra bu fırkaların görüşlerini saymak şeklindedir.²⁸ Buradan hareketle birinci grupta olanlar “mesele/konu merkezli”, ikinci grupta olanlar “fırka merkezli” tasnifler olarak adlandırılabilir.

²⁷ Aslında bazı yerlerde geriye dönük atıflara rastlamak mümkündür. Örneğin, Ravâfız'ın alt kollarından biri olan Kâmilîyye fırkası Ebû Bekir'e biat ettikleri için bütün sahabeyi tekfir etmiştir. Bu fırkaya verilen cevapta Osman el-Kirmânî el-İrakî “sahabenin faziletlerini daha önce zikretmiştik.” diyerek cümlesine başlamaktadır. Bk. Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 32; Türkçesi 31. Ancak bu bağlamda *Fıraku'l-Müfterika*'nın tamamında sahabenin faziletleri zikredilmemiştir. Burada kastedilen şey Osman el-Kirmânî el-İrakî'nin *Kenzü'l-Hafî*'de hulefâ-i râşidinin, ehl-i beytin ve diğer sahabilerin menkıbelerini anlattığı bâblarda sahabilerin faziletlerini ele almasıdır. Bk. Irakî, *Kenzü'l-Hafî*, 12b-22a.

²⁸ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Muhammed Abdu'l-Kadir el-Fâzîli (Sayda-Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 11.

Osman el-Kirmânî el-İrakî, *Fıraku'l-Müfterika*'da "fırka merkezli" tasnif metodunu uygulamıştır. Çoğu fırak müellifinin uyguladığı bu metot, fırkaları taksim etmede ve hesaplamada daha uygundur.²⁹ Buna göre, önce ana fırkalar verilmektedir. Sonra ana fırkaların altında, itikâdî açıdan görüşleri birbirine yakın olan fırkalar, alt fırkalar olarak sıralanmaktadır.

Klasik kaynaklarımızın önemli bir kısmı 73 fırka hadisine referansla tasnif edildiği için bu tarz eserlerin çoğu "fırka merkezli" tasnif metodunu kullanmaktadırlar. Çünkü bu metot, yetmiş üç fırka hadisinin vakıaya uygunluğunu göstermenin yanı sıra eserlerin sistemleşmesini, fırkaların belli bir düzen içerisinde tasnif edilmesini ve fırkalara bütüncül olarak bakılabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca akılda tutma ve ezberleme kolaylığı sağladığı için de öğretim materyali olmaya daha uygundur.³⁰

"Fırka merkezli" tasnif metodunun genel özelliklerine uygun olarak *Fıraku'l-Müfterika*'da Osman el-Kirmânî el-İrakî, önce altı ana firkadan ve bu ana fırkaların temel görüşlerinden bahsetmektedir. Bu görüşlerin her birine cevaplar vermektedir. Daha sonra her ana firkanın on iki alt kolunu sıralayarak onların görüşlerini ve prensiplerini birkaç cümleyle ifade etmektedir. Bunları da tek tek akli veya nakli delillerle cevaplandırmaktadır. Böylece ana fırkaların sayısının altı, alt fırkaların sayısının on iki olduğu $6 \times 12 + 1 = 73$ formatındaki "fırka merkezli" tasnif metodunun bir örneğini bizlere sunmaktadır.

2.2. Tasnif Edilen Fırkaların Sayısı ve Tasnif Şekli

Klasik dönem İslam mezhepleri tarihi yazıcılığında müellifler, mezheplerin sayısı, ana ve alt fırkaların hangileri olduğu gibi konularda ortak bir tavır geliştirememişlerdir. Bu durumun en önemli sebebi, müelliflerin çoğunun "yetmiş üç fırka hadisini" referans alarak eserlerini oluşturma isteğidir. Bu hadisi esas alan her müellif, kendi zamanına kadar olan fırkaları bir şekilde yetmiş üç sayısına sabitlemeye ve kendi mensubu olduğu cemâati kurtuluşa eren fırka olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun neticesinde ana fırkaların yetmiş

²⁹ Şehristânî, *el-Milel*, 11.

³⁰ Gömbeyaz, "İtikâdî Fırka Tasnifleri", 68.

üç sayısından daha az, alt fırkaların ise tarihi süreç içerisinde her zaman ortaya çıkmasının mümkün olması, bu yüzden onları belli bir sayıda sabitlemenin imkânsız oluşu gibi sebeplerden dolayı müelliflere göre değişen fırka isimleri ve tasnifleri meydana gelmiştir.

Yetmiş üç sayısını hakikat kabul eden müellifler, bu sayıya ulaşmak için birtakım yollar denemişlerdir. Bazıları gelişigüzel olarak ana fırkaları ve onlara nispet edilen alt fırkaları saymak suretiyle yetmiş üç sayısına ulaşmışlardır. Ancak diğer bazıları ise bir formül doğrultusunda bu faaliyeti gerçekleştirmişlerdir. Örneğin Yemen Sünnî fırka tasnif geleneğinden³¹ olan Ebû Muhammed el-Yemenî *Akâidü's-Selâse ve Seb'in Fırka'da*, es-Seksekî *el-Burhân fi Ma'rifeti'l-Akâidi Ehli'l-Edyân'da* 4×18'lik bir formül uygulamışlardır. Buna göre, ana fırkaların sayısı dört alt fırkaların sayısı ise on sekiz olmaktadır. Doğu Hanefî fırka tasnif geleneğinde ise Ebû Mutî en-Nesefî'nin *Kitâbü'r-Red alâ Ehli'l-Bid'a'da* ve Birgivi'nin *Tuhfetü'l-Mürşidin'de* yaptığı gibi 6×12'lik bir formül benimsenmiştir. Doğu Hanefî fırak geleneğine mensup olan Osman el-Kirmânî el-İrakî de geleneğin karakteristik özelliği olan 6×12'lik formülünü *Fıraku'l-Müfterika'da* tatbik etmiştir. Yani ana fırkaların sayısı altı, bunlara nispet edilen alt fırkaların sayısı da on ikidir. Bu şekilde yetmiş iki sapık fırkayı belirleyen Osman el-Kirmânî el-İrakî, Ehl-i Sünnet ve'l Cemâati kurtuluşa eren fırka olarak kabul etmiştir. Ancak ona göre Ehl-i Sünnet ve'l Cemâat bir fırka değil, orta yolu takip eden ve kurtuluşa erecek olan çoğunluktur.

Ana fırkaların ortak görüş ve prensiplerini ortaya koyarak bunların her birine cevaplar veren Osman el-Kirmânî el-İrakî, daha sonra alt fırkalara geçmektedir. Aynı şekilde alt fırkaların görüşlerini de ortaya koymakta ve bunlara da cevaplar vermektedir.

2.3. Tasnif Edilen Fırkaların Kapsamı

Fırka kelimesinin çoğulu olan fırak, “ya sadece İslam düşüncesinde siyasi ve itikâdî gayelerle vücut bulmuş topluluklar ve görüşleri ile kendisini İslam’la ilişkilendiren gruplar hakkında bilgi veren veya

³¹ İsimlendirme için bk. Gömbeyaz, “İtikâdî Fırka Tasnifleri”, 109.

bunlara ilaveten diğerk din ve felsefi ekollere yer veren eserlere ad olarak verilmiştir. Birinci gruba Nevbahtî, Kummî ve Bağdâdî ikinci gruba da Irakî ve Râzî'nin eserleri örnek verilebilir.”³² Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere klasik kaynaklarımızın fırka tasnifleri ya İslam toplumunun içinden çıkan veya kendisini İslam ile ilişkilendiren fırkaları ya da bunlara ek olarak diğerk din ve felsefe ekollerini içermektedir.

Kutlu'nun yukarıdaki fırka tanımının ikinci grubuna örnek olarak verdiği, Osman el-Kirmânî el-İrakî, İslam fırkalarının dışında “kâfirler ve sınıfları” başlığı altında yirmi sınıfa daha yer vermektedir. Ancak burada geçen din ve felsefe ekollerini, Melâhide ve Bâtıniyye hariç, sadece birkaç cümleyle görüşlerini vererek yetinmekte, bunlara cevap sadedinde herhangi bir girişimde bulunmamaktadır.

Osman el-Kirmânî el-İrakî, yirminci sınıf olarak verdiği Melâhide ve Bâtıniyye üzerinde ise dönemin kendi şartları bakımından oldukça detaylı bir şekilde durmaktadır. Hatta böyle bir başlığı, Bâtıniyye'ye İslam fırkalarının içerisinde sapkın bir fırka olarak bile ele almayı layık görmeyerek, Bâtıniyye'nin kâfirler arasında sayılması gerektiğine olan düşüncesinden dolayı açmış olma ihtimali düşünülebilir. Çünkü burada Bâtıniyye dışındaki sınıfların görüşlerini bir ya da iki cümle vererek geçiştirmiştir. Osman el-Kirmânî el-İrakî, Melâhide ve Bâtıniyye'nin ortaya çıkmasını deyim yerindeyse bir proje olarak nitelendirmektedir. Buna göre; bu fırkanın aslı Mecustur. Bunlar Felâsife ve Mâiliyye ile toplanarak Hz. Peygamberin dinine karşı olan düşmanlıklarını görünüşte terk edecekler, ona yaklaşacaklardır. Böylece güç ve kuvvet ile yapamadıklarını hilelerle yapacaklarına dair karar almışlardır. Bunun için Seneviyye'den Abdullah b. Meymun el-Kaddâh el-Ehvâzî'den yardım isterler. Bu kişi davete başlar. Basra'dan Bağdat'a geçerken kendisinden hayvan kiraladığı Karmat b. Eş'as'ı kendi görüşüne davet eder. O da bu daveti kabul eder ve ilhad hareketini Kuhistan'da meydana getirir. Sonra her memlekete dâiler gönderir. Bunlar “dinin her zahirinin bir batını vardır bu da

³² Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi I* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 402.

başkalarına üstün olanlarca bilinir.” derler. Bununla “Alamut kale-sindeki mel’una itaat etmeyi” kastederler. Amaçları İslamı zayıflatmak, hükümlerin zahirlerini iptal ederek İslamı ta’til ve nübüveti inkâr etmektir.³³

Osman el-Kirmânî el-İrakî bu fırkanın rumuz ve işaretlerinden, davet şekilleri ve hilelerinden de örnekler vererek anlatımına devam etmektedir. Melâhide ve Bâtıniyye’nin üzerinde bu denli uzun ve ayrıntılı olarak durmasının nedeni onun kendi ifadesiyle “küfür ve fesat bakımından bu taifeden daha habisi (kötüsü) olmamasıdır.”³⁴ Çünkü bu fırka insanlara sinsî bir şekilde yaklaşmaktadır. Eğer bir kişi zühd ve ibadet sahibiyse ona zühd ve ibadeti öven, dünya ve ehlini zemededen bir şekilde yaklaşmakta, eğer bir kişi Şia mensubu ise ona ehl-i beytin faziletlerinden ve onlara yapılan haksızlıklardan bahsederek yaklaşmakta, Ravâfız’a meyilli veya Nâsıbiyye’ye meyilli ise onların hoşlanacakları şeyler söyleyerek onlara yaklaşmaktadırlar.³⁵

İşte bu şekilde Osman el-Kirmânî el-İrakî, *Fıraku’l-Müfterika*’da sadece İslami fırkaları değil, diğer din ve felsefe ekollerini de ele almıştır. Onlar hakkında verilen bilgilerin çok kısa olmasına rağmen *Fıraku’l-Müfterika*’da zikredilmesi onun orijinal bir yönünü teşkil etmektedir. Klasik dönem müelliflerinin bazıları eserlerinde diğer dinlere de yer vermiştir ki bunların en meşhur olanı Şehristânî’nin *Milel ve’n-Nihal*’idir. Özellikle Doğu Hanefî fırak geleneğinde diğer din ve felsefe ekollerinin ele alınması ise yaygın olmayan bir durumdur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu geleneğin mensuplarından olan ve Osman el-Kirmânî el-İrakî’den önce yaşayan Ebû eş-Şekûr es-Sâlimî el-Keşşî (460/1068’den sonra) eserinde diğer din ve felsefe ekollerine ilk olarak yer vermiştir.³⁶ Ondan sonra Osman el-Kirmânî el-İrakî’de “kâfirler ve sınıfları” başlığı altında diğer din ve felsefe ekollerini incelemiştir.

³³ Irakî, *Fıraku’l-Müfterika*, 100-105; Türkçesi 89-93.

³⁴ Irakî, *Fıraku’l-Müfterika*, 105; Türkçesi 93.

³⁵ Irakî, *Fıraku’l-Müfterika*, 109; Türkçesi 96.

³⁶ Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhid fi Beyâni’t-Tevhid*, nşr. Ömür Türkmen (Ankara-Beyrut: TDV Yayınları, 2017), 362-378.

2.4. Yazılış Amacı

Klasik İslam mezhepleri tarihi müelliflerinin çoğu, eserlerini yazdıkları dönemde mevcut olan mezhepleri tanıtip anlatmak amacıyla değil, reddiye tarzında, özellikle yetmiş üç fırka hadisi ekseninde, hak-batıl ayrımı güderek taraflı bir şekilde kaleme almışlardır. Bu anlayışı benimseyen müellifler, “içinde bulunulan tarihi, siyasi ve diğer şartlar muvacehesinde o mezhebin savunduğu görüşlerin doğruluğunu veya hiç değilse ilmi değerini dikkate almadan sırf kendi mezhebine bağlılıktan doğan bir taassupla reddederek, mensubu bulunduğu fırkanın zaferini ve üstünlüğünü iddia etmiş; böylece de kendini dini vazifesini, yani “el-emru bi’l-ma’ruf ve’n-nehyu ‘ani’l-münker” prensibini yerine getiren ve İslamı savunan bir mücahid saymıştır.”³⁷

Osman el-Kirmânî el-İrakî, “Siz de onlara düşmanlarınıza karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın ki bununla Allah’ın düşmanını, kendi düşmanınızı ve bunlardan başka, sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğerlerini korkutasınız...”³⁸ ayetine referansla ilim sahiplerinin silahının, bid’atleri imha ve sünneti ihya ederek İslami öğretileri yüceltmek, şeriat hükümlerini açık burhanlar ve sağlam delillerle takviye etmek olduğunu zikretmektedir.³⁹ Fığlalı’nın klasik müellifler hakkındaki yukarıda geçen “kendini İslamı savunan bir mücahid saymıştır.” tespitine uygun olarak Osman el-Kirmânî el-İrakî, bu ifadeleriyle deyim yerindeyse kalemi kılıç, kâğıdı muharebe meydanı sayarak batıl görüş ve gruplarla mücadeleye girişmiştir.

Yaşadığı dönemde Osman el-Kirmânî el-İrakî, insanların saçma sapan şeylere meylettiğinden ve iyiyi kötü, kötüyü iyi olarak gördüklerinden bahsetmektedir. Buna göre, bazı insanlar yaptıkları şeylere hikmet adını vererek zındıklık ve felsefe ile uğraşmakta, bazıları ha-

³⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985), 371.

³⁸ el-Enfâl 8/60.

³⁹ el-İrakî, *Fıraku’l-Müfterika*, 5-6; Türkçesi 7.

kikat ve marifet adını vererek safsata ve batıllarla ilgilenmekte, bazıları zahiri hükümleri reddetmekte, bazıları ise tembellik ve uyuşukluk ederek “muhabbet kemale erince teklif kalkar” sözüne uymaktadırlar.⁴⁰

Böyle fikirlerin tezahür ettiği bir ortamda *Fıraku'l-Müfterika* iki amaca katkı sağlaması için yazılmıştır. Bunlardan birincisi, uzak durulması gereken hareketlerin ortaya çıkması karşısında cahil halkı onların saçma fikir ve gayeleri karşısında uyarmaktır. İkincisi ise, akil olanlara din düşmanlarına karşı nasıl silahlanıp mücadele edilmesi konusunda Allah'ın emirlerini hatırlatmaktır.⁴¹

Tamamen taraflı ve belli bir amaç için yazılan *Fıraku'l-Müfterika*'nın başında Osman el-Kirmânî el-İrakî, yetmiş üç fırka hadisinin farklı tarikleriyle gelen rivâyetlerini nakletmektedir. Nitekim yetmiş üç fırkaya bölünecek olan İslam fırkalarından sadece bir tanesi cennetlik, diğerleri ise cehennemliktir. Cennete gidecek olan fırkanın kim olduğu sorusuna Osman el-Kirmânî el-İrakî, “doğru yolu seçenler hak ehlidir, ondan yüz çevirenler ise sapıklardır.” cevabını vermektedir. “Şüphesiz ki emrettiğim bu yol benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. Başka yollara tabi olup gitmeyin. Sonra sizi O'nun yolundan ayırır.”⁴² ayetini ve Abdullah b. Mesud (r.a)' dan rivâyetle “Bu ayet nazil olduğunda Hz. Peygamber bana bir çizgi çizdi ve ‘bu Allah'ın yoludur.’ dedi. Sonra o çizginin sağına ve soluna çizgiler çizdi ve ‘bu yolların her birine sapılması için şeytan davette bulunur.’ dedi.”⁴³ hadisini delil olarak getirmektedir.⁴⁴ Yani Allah'ın ve Hz. Peygamber'in yoluna -ki bu orta yoldur- sarılan bir kimse kurtuluşa erecektir. Orta yoldan ayrılan diğer fırkalar ise sapık fırkalar ve cehenneme gideceklerdir. Böylece Osman el-Kirmânî el-İrakî Ehl-i Sünnet ve'l Cemâati bir fırka değil, orta yolu takip eden çoğunluk olarak kabul etmiştir. Burada onun Ehl-i Sünnet ve'l Cemâati müstakil bir

⁴⁰ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 3-4; Türkçesi 5.

⁴¹ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 5; Türkçesi 7.

⁴² el-En'âm 6/153.

⁴³ İbn Mace, “İttibâi Sünnet-i Rasûlüllah”, 11.

⁴⁴ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 8; Türkçesi 9.

fırka olarak ele almayışının dikkat çekici bir husus olduğunu belirtmemiz gerekir.

İmâm-ı A'zam olarak bahsettiği Ebû Hanîfe'den gelen bir rivâyetle de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatın orta yol üzere olduğunu teyit eder. Buna göre Ebû Hanîfe'ye "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat nedir?" diye sorulduğunda "ne cebr, ne tefviz ne teşbih, ne ta'til, ne nasb ve ne de rafz" cevabını vermiştir.⁴⁵ Bunun devamında da Şa'bi'den aktardığı "âl-i Muhammedi sev, Râfizî olma; işleri Allah'a döndür fakat Mürce'den olma; Allah'a taatte –bir Habeşli olsa da- imamına uy ama Hâricî olma ve bil ki iyi olan şeyler Allah'tan, kötülükler kendi nefsendendir, fakat Kaderî olma." rivâyetine yer vermektedir.⁴⁶

Osman el-Kirmânî el-İrakî'nin bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere *Fıraku'l-Müfterika*'da ana fırka olarak incelenen fırkalar üç temel konu etrafında ele alınmaktadır. Birincisi, hilafet konusunda Hâriciler ve Râfiziler, ikincisi; kader konusunda Cebriyye ve Kaderiyye, üçüncüsü, sıfatlar konusunda Müşebbihe ve Muattıla birbirlerine zıt gruplardır. Buna göre, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olmanın şartı bu altı görüşten uzak durarak bunların ortasında bir yol (sevadü'l-a'zam) tutmaktır.

2.5. Değerlendirme

Osman el-Kirmânî el-İrakî, *Fıraku'l-Müfterika*'da Doğu-Hanefî fırak geleneğinin tipik bir özelliği olan $6 \times 12 + 1 = 73$ şeklindeki bir tasnif sistemini benimsemiştir. Buna göre ana fırkaların sayısı altı iken altı fırkaların sayısı on ikidir. Bu tasnif sisteminin elimizdeki en eski örneği Ebû Mutî en-Nesefî'nin (318/930) *Kitâbü'r-Red alâ Ehli'l-Bid'a' ve'l-Ehvâi'd-Dâle*'sidir. *er-Redd* ile *Fıraku'l-Müfterika* arasında fırka-

⁴⁵ Gömbeyaz, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bu ifadeleri delil getirerek Doğu Hanefî fırak geleneğinin 6×12 'lik tasnifini Ebû Hanîfe ile ilişkilendirilmesinin mümkün olabileceğini ancak bunu kesin bir dille ifade etmenin elimizdeki kaynaklar açısından mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Bk. Kadir Gömbeyaz, "Doğu Hanefî Fırak Geleneğinin Ebû Hanîfe ile İrtibatlandırılmasının İmkânı", *Devirleri Aydınlatan Meş'ale İmâm-ı A'zam Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı* (Eskişehir: 2015), 508.

⁴⁶ İrakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 8-9; Türkçesi 9-10.

ların sayısı ve fırkaları sunuş bakımından benzerlikler olsa da fırkalar hakkında verilen bilgiler ve ele alınan fırkalar arasında oldukça fark vardır. Burada ilk farklılık ana fırkaların tespit edilmesi hususunda göze çarpmaktadır. Osman el-Kirmânî el-İrakî, ana fırkaları Nâsıbiyye, Ravâfız, Kaderiyye, Cebriyye, Müşebbihe, Muattıla şeklinde belirleyerek kurtuluşa eren çoğunluğun “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat” olduğunu ifade etmiştir. Ebû Mutî en-Nesefî ise ana fırkaları Harûriyye, Ravâfıza, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye, Mürce şeklinde belirlemiştir ve ona göre “ehlül cemâati’l-mürcevn” kurtuluşa eren fırkadır.⁴⁷ Bunun dışında bazen aynı ismi taşıyan bir fırka hakkında her iki müellif de farklı malumatlar verebilmektedir.⁴⁸ Bazen de farklı isimlerle geçen bir fırka hakkında verilen malumatlar aynı olabilmektedir.⁴⁹ Osman el-Kirmânî el-İrakî’nin fırkalar hakkında verdiği bilgilerin daha detaylı olması, *er-Redd*’de geçmeyen ek bilgilere yer vermesi ve fırkaların bir kısmının nispet edildiği şahısların isimlerine değinmesi onun özgün bir yönüdür. Ayrıca Osman el-Kirmânî el-İrakî’nin *Fıraku’l-Müfterika*’nın sonunda diğer dinlere de yer vermesi ve Bâtıniyye için ayrı bir başlık açarak ayrıntılı bir şekilde incelemesi onun bir başka özgün yönünü teşkil etmektedir. Fakat 6×12’lik tasnif formülüne Ebû Mutî en-Nesefî’nin daha sadık olmasına rağmen Osman el-Kirmânî el-İrakî, ana fırkaların on iki alt kolunu saydıktan sonra Nâsıbiyye fırkasına Şeybâniyye/Yezidiyye’yi, Ravâfız fırkasına Mufavvıda ve Nesebiyye’yi, Müşebbihe fırkasına Kerrâmiyye’yi ekleyerek 73 sayısını aşmaktadır. Bu durum onun fırkaları yetmiş üçte sabitleme konusunda bir hayli zorlandığını göstermektedir.

⁴⁷ Ebû Mutî’ Mekhûl b. Fadl en-Nesefî, *Kitâbü’r-Red alâ Ehlî’l-Bid’a’ ve’l-Ehvâi’d-Dâlle*, thk. Seyit Bahcivan, (İstanbul: Hikmetevi Yay., 2013), s. 134.

⁴⁸ Örneğin her iki müellifte de geçen Haşviyye fırkası hakkında Ebû Mutî en-Nesefî, hadislere çok ilgili olduklarını ve bütün hadisleri farz olarak gördüklerinden bahsederken Osman el-Kirmânî el-İrakî ise, “şer’î hükümlerde kıyasın caiz olmadığını” savunduklarını ifade etmektedir. Karş. Irakî, *Fıraku’l-Müfterika*, s. 84; Türkçesi s. 75; Ebû Mutî’, *er-Redd*, s. 254-255.

⁴⁹ *er-Redd*’de geçen Aleviyye fırkası ile *Fıraku’l-Müfterika*’da Gurabiyye fırkası, Ef’âliyye fırkası ile Acziyye fırkası hakkında verilen bilgiler aynıdır. Karş. Irakî, *Fıraku’l-Müfterika*, s. 32, 63; Türkçesi s. 31-32, 58; Ebû Mutî’, *er-Redd*, s. 169, 207.

Ebû Muti en-Neseî'nin *Lü'lü'ıyyat*'ından alıntı yaptığını bildiğimiz⁵⁰ Osman el-Kirmânî el-İrakî, onun bir diğeri eseri olan *er-Redd*'ini de görmüş olmalıdır. Ancak Osman el-Kirmânî el-İrakî, *Fıraku'l-Müfterika*'yı oluştururken sadece geleneğin ilk örneği olan Ebû Muti en-Neseî'nin *er-Redd*'ine bağımlı kalmayarak başka kaynaklardan da istifade etmektedir. *Fıraku'l-Müfterika*, *er-Redd* ile karşılaştırıldığında yukarıda geçtiği üzere birtakım orijinal yönleri bulunmaktadır. Lewinstein'a göre, Osman el-Kirmânî el-İrakî, hem bilgileri seçmesinde hem de sunuşunda doğulu malzeme ile standart malzemeyi karıştırmaktadır. Bu durum onun *Fıraku'l-Müfterika*'ya geleneksel doğu taslağıyla başladığını, fakat onunda ötesine geçtiğini göstermektedir.⁵¹

Osman el-Kirmânî el-İrakî, yetmiş üç sayısına ulaşabilmek için ana fırka olarak ifade ettiği mezhebi bazen alt fırkaların arasında tekrardan saymaktadır. Şöyle ki, ana fırka olan Nâsıbiyye'nin hakkında bilgi verirken bunlara Harûriyye, Acârîde, Hâriciyye ve Mârıkiyye de denilebileceğini ifade etmekte ve bu isimlerin niçin verildiğini tek tek açıklamaktadır. Ali'den teberri ve onun tekfir edilmesi, küçük günah işleyenlerin ve namaz kılmayanların kâfir sayılması bu fırkanın iddiasıdır.⁵² Ancak Nâsıbiyye'nin alt kollarını ve görüşlerini incelediğimizde karşımıza Hâriciyye adında ve bahsettiğimiz görüşlerin aynısının zikredildiği bir fırka daha çıkmaktadır.⁵³ Böylece bazı fırkalar tekrarlanmış olmaktadır. Aynı şekilde bir tekrar da Müşebbihe ana fırkasının alt kolları arasında tekrar Müşebbihe'yi zikretmesidir.⁵⁴ Bunların dışında Osman el-Kirmânî el-İrakî ana kol olan Ravâfız fırkasına, İmâmiyye, Gulât ve Zeydiyye; Cebriyye fırkasına, Mürcie ve Neccâriyye; Muattıla fırkasına Cehmiyye, Zenâdika ve Karâmıta da

⁵⁰ Bkz. İrakî, *Kenzü'l-Hafî*, vr. 75b, 76b, 83a, 104a, 177a.

⁵¹ Keith Lewinstein, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdilîk* içinde, çev. Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan, (Ankara, Kitâbiyât Yay., 2003), s. 104.

⁵² İrakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 11; Türkçesi 12.

⁵³ İrakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 26; Türkçesi 25.

⁵⁴ İrakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 75; Türkçesi 68.

denilebileceğini söylemekte⁵⁵ lakin İmâmiyye, Zeydiyye, Neccâriyye, Cehmiyye ve Zenâdika fırkalarını alt fırkalar arasında tekrar zikretmektedir.⁵⁶ Nitekim bu şekilde ana fırkaları ifade etmek için kullanılan başka isimleri ve bunların verilmiş gerekçelerini zikretmesi, belki de yetmiş üç fırkalı tasnifin neden olduğu bir zorlamadan kaynaklanmaktadır.⁵⁷

Fıraku'l-Müfterika'da Osman el-Kirmânî el-İrakî, genellikle fırkaların kurucu şahsiyetlerinin isimlerini ve fırkaların kendisiyle anıldıkları isimlerin gerekçelerini vermektedir. “Kurucu şahsiyete dayalı olarak fırkaların isimlendirilmesi” oldukça yaygındır. Ezrâkiyye fırkası için “Ebû Râşid Nafi b. Ezrak'a mensup olanlardır”, İbâdiyye fırkası için “Abdullah b. İbad'a mensup olanlardır” şeklinde fırkaların nispet edildikleri şahısların ismi zikredilmektedir.⁵⁸ “Fırkaların temel fikir veya görüşlerine dayalı isimlendirme” de yaygın olan bir başka isimlendirme şeklidir. Küçük ve büyük abdest ihtiyaçları için nehirleri ve çömlükleri (kûz) kullanan Kûziyye, zekâtı yer altına gömen Kenziyye fırkaları temel kavramlarına göre isimlendirilmişlerdir.⁵⁹ “Okun yaydan çıkmış olduğu gibi dinden çıkan” Mârikiyye fırkasının isimlendirilme şekli “hadislerde geçen kelimelere dayalı isimlendirme” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰ Harura'ya mensup kişiler manasındaki Haruriyye fırkası ise “fırkaların çıktıkları yere dayalı isimlendirme” türüdür.⁶¹ *Fıraku'l-Müfterika* incelendiğinde fırkaların isimlendirilmesinin bu şekilde olduğu görülmekte ve Doğu Hanefî fırak geleneğinin

⁵⁵ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 30, 61, 86; Türkçesi 29, 56, 77.

⁵⁶ Ancak burada Hâriciyye örneğinde verdiğimiz gibi hem ana hem alt fırka olarak verdiği mezheplerin görüşleri birebir aynı değil, birkaç görüş daha eklenmiş şekildedir.

⁵⁷ Muzaffer Tan, “Hanefî-Mâturîdi Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnif Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2008): 141.

⁵⁸ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 11, 14; Türkçesi 13, 15. Diğer bazı örnekler için Bk. Hamziyye, Şimrâhiyye, Ahnesiyye, Kâmilîyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Hüzeyliyye.

⁵⁹ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 18-19; Türkçesi 19-20. Diğer bazı örnekler için bk. Halefiyye, Muhakkime, İmâmiyye, Sehâbiyye, Tenâsuhiyye, La'iniyye, Nesebiyye, Aslahiyye.

⁶⁰ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 11; Türkçesi 12.

⁶¹ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 10; Türkçesi 12.

bir özelliği olarak fırka isimlerinin sonuna “iyye” nisbesi eklenmektedir.

Yetmiş üç fırkaları tasnif sistemini *Fıraku'l-Müfterika*'da uygulayan Osman el-Kirmânî el-İrakî'ye göre, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat kurtuluşu eren fırka iken diğer yetmiş iki fırka sapık ve cehennemlik fırkalarlardır. Hâlbuki onun *Kenzü'l-Hafl*'de ifade ettiği esasa göre “ehli kible den hiç kimse günahını helal görmedikçe tekfir edilmez.”⁶² Ancak *Fıraku'l-Müfterika*'da sistem olarak önce fırkalar ve görüşleri verilmekte olup sonra onların görüşlerine bir bir cevaplar verilmektedir. Osman el-Kirmânî el-İrakî, fırkaların görüşlerine cevaplar verdiği kısımlarda genellikle cümleye “bunların itikâdları son derece batıldır, küfür ve ilhada yakındır, küfür ve ilhada dalmışlardır, görüşleri Kur'an ve sünnete aykırıdır, Ehl-i Sünnete göre bu şekilde inanan kimse kâfirdir” gibi tekfir ifadeleriyle başlamaktadır. Örneğin Kaderiyye'nin alt kollarından olan Nazzâmiyye'ye göre Allah'a şeydir veya şey değildir demek caiz değildir. Yine onlara göre, Allah'ın sıfatları da aynı şekilde ispat edilmez ve nefy olunmaz.⁶³ Fırka hakkında bunları söyledikten sonra Osman el-Kirmânî el-İrakî cevap kısmına geçmekte ve ilk cümlesine “bu fırka ehl-i sünnet ve cemâata göre kâfirdir.” ifadesine yer vermektedir. Allah'a şey denilip denilemeyeceği meselesi İslam mezhepleri tarihinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur ki bunun sebebi, hakkında kesin bir hüküm olmayışındandır. Zaten bir konuda açık ve kesinlik ifade eden bir nass olsa idi herhangi bir tartışmaya gerek kalmazdı. Nitekim bu tarz bir konuda açık nass olmadığı için te'vil etmek suretiyle meseleler anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak ise farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak “te'vilde yapılan hata tekfiri gerektirmez, tekfiri gerektiren asıl delil dini açıkça yalanlamaktır.”⁶⁴ Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatin farklı İslamî görüş ve fırkalara yaklaşımına göre, onlar dinin aslını açıkça yalanlamazsa ve Osman el-Kirmânî el-İrakî'nin yukarıda ifade ettiği gibi günahlarını helal görmezse tekfir edilmez. O, fırkalara bu şekilde açıkça küfür itham ederek Ehl-i Sünnet ve'l-

⁶² Irakî, *Kenzü'l-Hafl*, 4a.

⁶³ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 59; Türkçesi 54.

⁶⁴ Gazzâlî, *İtikadda Orta Yol*, çev. Osman Demir (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 203.

Cemâatin genel çizgisine aykırı davranmıştır. Osman el-Kirmânî el-İrakî, kendisinin bağlı olduğu fırkayı hak fırka, diğer fırkaların ise batıl fırka olduğunu ispatlamak uğruna, bir taraftan ehli kıbleden hiç kimsenin günahını helal görmedikçe tekfir edilemeyeceğini söylerken diğer taraftan çeşitli fırkaları tekfir ederek çelişkiye düşmüş olmaktadır.

Yetmiş üç fırkalı tasnif sistemine göre oluşturulan *Fıraku'l-Müfterika*'da genellikle fırkanın doğmasında etkili olan fikir-hadise, zaman-mekân unsurları göz ardı edilmekte ve fırkalar tarihi-ictimai ortamdan soyutlanmaktadır. Çünkü burada önemli olan ele alınan fırkaların başlangıcından itibaren bütün yönleriyle incelenip okuyucuya sunulması değil, o fırkaların sapık ve uzak durulması gereken fırkalar olduklarını vurgulamaktır. Bu duruma birçok örnek içerisinden Muattıla ana fırkasının alt kollarından olan Vâkıfiyye fırkasını verebiliriz. Onların "Kur'an'ın mahlukiyeti ve kıdemi hakkında konuşamayız çünkü deliller çelişkilidir, en iyisi kaçınmaktır. Kur'an Allah kelamıdır der, dururuz."⁶⁵ şeklindeki görüşü, ayrı bir fırka olarak ortaya çıkmalarının nedeni olarak geçmektedir. Ancak burada fırkanın öncüleri, ortaya çıkış süreci, diğer fırkalarla etkileşimi, zaman içerisinde fikirlerinin değişmesi gibi birçok önemli hususa değinilmemektedir. Dolayısıyla İbn Kemalpaşa için yapılan "fırkalara nispet edilen görüşleri mümkün olduğunca yalın ve reddiyeci bir tarzda ele alması, onun daha pratik bir amacı gözettiği şeklinde izah edilebilir"⁶⁶ şeklindeki yorum, Osman el-Kirmânî el-İrakî için de geçerlidir. Nitekim çok yönlü bir varlık olan insanın tekelinde ortaya çıkan fırkalar sadece bir olay, bir söz, bir görüş neticesinde bir anda ortaya çıkmamışlardır. Fırkaların ortaya çıkmasında sosyal, siyasi, dini ve ekonomik faktörlerin etkili olduğu gayet açıktır ve birbirine bağlı birçok olay örgüsünün bir ürünüdür. İşte bu şekilde vücut bulan bir fırkayı kategorizasyona tabi tutmak, fırkaları birbirinden keskin çizgilerle ayırmak, şahısları da sadece bir fırkaya münhasır kılmak beraberinde indirgemecilik problemini getirmektedir. Bunun neticesinde bir

⁶⁵ Irakî, *Fıraku'l-Müfterika*, 89; Türkçesi 80.

⁶⁶ Muzaffer Tan, "Geç Dönem Hanefi-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Bir Risale: el-Makalat fi Beyani Ehli'l-Bid'a ve'd-Dalalat", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2009): 187.

kişi belli bir konudaki görüşünden dolayı bir fırkanın içine dahil edilebilirken başka bir görüşünün ise dahil edildiği fırka ile hiç uyuşmadığına şahit olabilmekteyiz. Örneğin irca görüşü sebebiyle birçok fırka tasnifinde Mürcie'nin altında zikredilen Gaylan ed-Dimeşki, aslında kaderi inkarın sembol isimlerinden biri olmasına rağmen kaderi kimliği görmezden gelinir.⁶⁷ İşte bu şekilde fırkalar ve kurucuları, tek bir çatı altında kalmaya mahkûm edilmekte ve tarihsel süreçte fırkaların birbiriyle olan etkileşimi, fikirlerindeki değişiklikler görmezden gelinmektedir.

Ayrıca yukarıda geçtiği gibi çoğu fırkanın görüşleri anonim olarak verilmektedir. Ebû Mutî en-Nesefî için yapılan "Râfıza'nın yani Şîa'nın temel görüşlerinin ele alınmasından öte kendi mezhebi duruşuna karşıt bir çerçeve, bir muhalif oluşturarak, bu görüşlerin reddedilmesi için gerekli teorik zeminin oluşturulmak istenmesidir."⁶⁸ şeklindeki tespit, Osman el-Kirmânî el-İrakî içinde geçerlidir. Muhalif bir zemin oluşturduktan sonra geriye yapılacak tek bir şey kalmaktadır ki o da Ehl-i Sünnet ve'l Cemâatin görüşlerine göre o fırkalara cevaplar vermek ve onların sapık ve uzak durulması gereken fırkalar olduğunu ispatlamaktır.

Neticede *Fıraku'l-Müfterika* yetmiş üç fırka hadisinin referansı ile oluşturulmuştur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak *Fıraku'l-Müfterika*'ya reddiyeci, dışlamacı, savunmacı, taraflı bir dil hâkim olmuş ve "tamamen subjektif bir zeminde"⁶⁹ vücut bulmuştur. Hal böyle iken Gömbeyaz, yetmiş üç fırkalı tasnifleri makalât yazımı için bir *yazım formu* olarak düşünmeyi önermektedir. Ona göre, fırkalara dair bir eser kaleme almak isteyen müellif bunu yetmiş üç şubeli fırka tasnifi formunda yapmakta, sahaya dair yetkinliğini ve müktesebatını bu form içerisinde göstermektedir. Bunu da hicrî yedinci asırda yaygınlık kazanan, görünürde bir eserin açıklaması ve notlan-

⁶⁷ Gömbeyaz, "İtikâdî Fırka Tasnifleri", 63.

⁶⁸ Tan, "Tasnif Meselesi", 127.

⁶⁹ Mehmet Ali Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi I*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 452.

dırılması mahiyetinde olan, aslında müelliflerin ilmi birikim ve maharetlerini yansıtarak özgün bir ürün olarak meydana gelen şerh-haşiye yazımına benzetmektedir.⁷⁰

SONUÇ

Osman el-Kirmânî el-İrakî, aslen Kirmanlı olup Şiraz'da doğup büyü müştür. Buradaki Sungurî (السُّقْرَى) Camii'nde elli yıl hutbe vermiştir. Yüz dört yaşında iken 642/1245 yılında vefat etmiştir. Kaynaklarda “birçok ilimde kitaplarının olduğu” şeklinde ifadeler olsa da şimdilik elimizdeki mevcut eseri *Kenzü'l-Hafî fî İhtiyarâti's-Safî*'dir. *Fıraku'l-Müfterika* ise aslında *Kenzü'l-Hafî*'nin 115. bâbını oluşturmaktadır. “Fırkaların zikri ve kafirlerin sınıfları” hakkında olan bu bâbın, zamanla *Fıraku'l-Müfterika* adıyla müstakil olarak istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Yazma nüshalarına sahip olduğumuz *Kenzü'l-Hafî*, iman konusıyla başlayıp, ilk dört halifenin, ehli beytin ve diğer sahabilerin faziletleri, İmam-ı Ebû Hanîfe'nin, İmam-ı Şâfi'nin faziletleri, bazı ibadetlerin, önemli gün ve gecelerin faziletleriyle devam etmektedir. Ayrıca çeşitli ahlaki, tasavvufî ve itikâdî konuların ele alındığı bir eserdir.

Bir İslam mezhepleri tarihi kaynağı olarak *Fıraku'l-Müfterika*'da fırka merkezli bir tasnif metodu uygulanmıştır. Doğu Hanefî fırak geleneğinin özelliklerine uygun olarak 6×12'lik tasnif şekli benimsenmiştir. Buna göre, ana fırkaları sayısı altı, alt fırkaların sayısı ise on ikidir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat ise kurtuluşa eren çoğunluktur. Ana ve alt fırkaların görüşleri verildikten sonra bunların her birine Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatin eleştirileri sunulmuştur. Osman el-Kirmânî el-İrakî, İslam fırkalarının sayısını yetmiş üçte sabitlemeye çalışmıştır. Ancak onun bazen bir fırkanın birden fazla ismini vererek, bazen aynı fırkaları tekrar ederek, bazen ana fırkanın on iki alt koluna bir iki fırka daha ekleyerek yetmiş üç fırkalı tasnif sistemini uygulamada

⁷⁰ Gömbeyaz, “İtikâdî Fırka Tasnifleri”, 62-63.

zorlandığı görülmektedir. Son derece taraflı ve reddiyeci bir dil kullanılarak, sapık fırkaların belirlenmesi ve halkın bunlardan uzak tutulması, *Fıraku'l-Müfterika*'nın yazılış amacıdır.

Fıraku'l-Müfterika'da diğer dinlere de yer verilmesi, *Temhîd* hariç Doğu Hanefî fırak geleneğindeki diğer eserlerde olmayan bir durumdur. Ancak burada sayılan yirmi sınıfın görüşlerinden sadece bir iki cümle ile bahsedilmektedir. Yirminci sınıf olan Bâtıniyye üzerinde ise, *Fıraku'l-Müfterika*'nın tamamında, hiçbir fırkanın anlatımında olmadığı kadar detaylı bir şekilde durulmaktadır. Hatta *Fıraku'l-Müfterika*'nın sonunda "kâfirler ve sınıfları" başlığının açılmasının sebebi-nin Bâtıniyye olduğu, bu sınıfın İslami fırkalar içinde değerlendirilmeye layık görülme-yerek kâfirler arasında sayılması gerektiğini göstermek üzere yazılmış olduğu düşüncesine sevk etmektedir.

KAYNAKÇA

- Büyükkara, Mehmet Ali. "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler". *İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi I* içinde, 441-491. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Daftary, Farhad. *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler". *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu* içinde, 368-377. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Gazzâlî. *İtikadda Orta Yol*. çev. Osman Demir. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Gömbeyaz, Kadir. "Doğu Hanefî Fırak Geleneğinin Ebû Hanife ile İrtibatlandırılmasının İmkânı". *Devirleri Aydınlatan Meş'ale İmam-ı A'zam Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı* içinde, 505-511. Eskişehir: 2015.

- Gömbeyaz, Kadir. “İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015.
- Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah el-Hasan. *Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zenâdika*. nşr. Yaşar Kutluay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1961.
- Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah el-Hasan. *Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zenâdika: Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*. çev. Yaşar Kutluay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962.
- Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah el-Hasan. *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârâti's-Safî*. el-Melik Abdulaziz Ktp., no. 3570.
- Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah el-Hasan. *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârâti's-Safî*. Süleymaniye Ktp., Fatih, no. 1137.
- Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah el-Hasan. *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârâti's-Safî*. Süleymaniye Ktp., Hamidiye, no. 382.
- Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah el-Hasan. *Kenzü'l-Hafî fi İhtiyârâti's-Safî*. Kastamonu Ktp., no. 2890.
- Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah el-Hasan. *Kitabü'l-Fırak*. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, no. 791.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Müsannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Kutlu, Sönmez. “İslam Mezhepleri Tarihinde Usül Sorunu”. *İslami İlimlerde Metodoloji/Usül Meselesi I* içinde, 391-440. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Lewinstein, Keith. “Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülahazalar”. *İmam Mâturîdî ve Mâturîdilik* içinde, çev. Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan. Ankara: Kitâbiyât Yay., 2003.
- Lewis, Bernard. *Haşhaşiler: İslam'da Radikal Bir Tarikat*. çev. Kemal Sarısözen. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fadl. *Kitâbü'r-Red alâ Ehli'l-Bid'a' ve'l-Ehvâi'd-Dâlle*. thk. Seyit Bahcıvan. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Sâlimî, Ebû Şekûr. *et-Temhid fi Beyâni't-Tevhid*. nşr. Ömür Türkmen. Ankara-Beyrut: TDV Yayınları, 2017.

- Şehristânî Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. nşr. Muhammed Abdu'l-Kadir el-Fâzîli. Sayda-Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006.
- Şirâzî, Mu'înidin Ebû'l-Kasım el-Cüneyd b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer. *Şeddü'l-İzâr fi Haddi'l-Evzâr an Züvvâri'l-Mezâr*. nşr. Muhammed Kazvini ve Abbas İkbâl. Tahran: İntişarat-ı Novid, 1368/1949.
- Tan, Muzaffer. "Geç Dönem Hanefî-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Bir Risale: el-Makalat fi Beyani Ehli'l-Bid'a ve'd-Dalalat". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2009): 181-202.
- Tan, Muzaffer. "Hanefî-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnif Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2008): 121-152.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Şehâbeddin Sühreverdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Zerkûb-i Şirâzî, Ebû'l-Abbas Mu'îni'd-Din Ahmed. *Şirazname*. nşr. İsmail Vaiz Cevâdi. İntişarât-ı Bünyad-ı Ferheng-i İnan, 1350.